

УДК 373.5.015.31:34

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.126832>

Мар'яна Кашчук, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто засоби реалізації правового виховання старшокласників у другій половині ХХ століття. Розкрито суть різноманітних засобів правового виховання і охарактеризовано методику їх використання у діяльності загальноосвітньої школи у другій половині ХХ століття. Акцентовано увагу на таких засобах правового виховання, як періодична преса, телебачення, радіо, кіно, театр, художня та науково-популярна література з морально-правової тематики, а також різноманітних засобах наочної агітації (стенди, виставки, тематичні теки тощо).

Ключові слова: засоби правового виховання, старшокласники, періодична преса, телебачення, радіо, кіно, театр, література.

Лит. 6.

Maryana Kashchuk, Ph. D. (Pedagogy), Associate Professor of the Foreign Languages and Culture of Professional Speech Department
Lviv State University of Internal Affairs

THE MAIN MEANS OF REALIZATION OF LEGAL EDUCATION OF SENIOR PUPILS IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The means of realization of legal education of senior pupils in the second half of the twentieth century are considered in the article. The essence of different means of legal education is revealed and the methods of their application in the activity of secondary school are characterized. A special attention is paid to such means of legal education as periodicals, television, cinema, theatre, fiction and popular scientific literature on moral and legal themes. It is stated that the usage of mass media has become a necessary condition for successful realization of legal education increasing the level of motivation among pupils. Radio and television have played an important role in spreading the legal knowledge. Cinema and theatre have also contributed greatly to formation of legal culture of senior pupils. Through fiction and popular scientific literature the authors developed the pupils' feeling of respect for law. Besides, the demonstrative means have been widely used in educational work of secondary school. They included posters, exhibition stands, mottos, etc.

Keywords: means of legal education, senior pupils, periodicals, television, radio, a cinema, a theatre, a literature.

Постановка проблеми. Синтезувавши погляди педагогів досліджуваного періоду, ми приходимо до висновку, що реалізувати завдання правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи вдавалося шляхом використання цілого арсеналу методів, форм та засобів виховання.

Власне *засоби виховання* були важливою складовою процесу правової освіти, їм на сторінках науково-методичних видань визначалося чимало місця: давалася їхня детальна характеристика, аналізувалися їхні функції та можливості, пропонувалися конкретні поради щодо їхнього використання для правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи.

Метою статті є дослідити засоби, які використовували для реалізації правового виховання учнівської молоді у другій половині ХХ століття.

Аналіз основних досліджень. Проблему використання засобів правового виховання учнівської молоді висвітлювали у своїх працях такі науковці: М. Козюбра, А. Павлов, В. Найбіч, Г. Давидов, І. Рябко, М. Фіцула та інші.

Серед найпопулярніших та найдієвіших засобів у досліджуваній період були газети, радіо, телебачення, театр, кіно.

Виклад основного матеріалу. Використання засобів масової інформації стає необхідною умовою для успішної реалізації завдань правового виховання старшокласників і дає можливість так організувати правовиховну роботу, щоб викликати зацікавлення в учнів і сформувати позитивну мотивацію. Газети та журнали у другій половині ХХ століття стали тими засобами масової інформації, які дозволили здійснювати правове виховання практично усього населення країни.

Кожне друковане видання, маючи специфічне

ОСНОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

спрямування, публікувало матеріали на ту правову тематику, яка найбільше відображала ту чи іншу галузь права (цивільне, кримінальне, виробниче, сімейне тощо). Так, газета “Вісті” більше уваги приділяла офіційним правовим матеріалам; газета “Труд” – питанням трудового законодавства і діяльності профспілкових органів щодо питань охорони прав трудящих і виховання соціалістичної дисципліни праці; “Комсомольська правда” висвітлювала проблеми виховання молоді, “Економічна газета” презентувала публікації, присвячені темі господарського права тощо.

Особливе місце серед друкованих видань, які реалізували завдання правового виховання молоді, зокрема старшокласників, займали такі тижневики як “Літературна газета”, “Літературна Росія”, “Тиждень”, “За рубежем”. Специфіка цих газет була такою, що вони інформували громадян про підсумки тижня, що минав, і були орієнтовані на вільний час вихідного дня громадян. Названі тижневики мали ще одну важливу особливість – вони слугували матеріалом для сімейного читання, сприяли обговоренню прочитаного у сімейному чи родинному колі, серед друзів, сусідів, знайомих [3, 66 – 68].

Важливе місце у правовій пропаганді належить *журналам* – суспільно-політичним, науково-популярним і спеціальним. У другій половині ХХ століття у царині правової пропаганди та правового виховання дітей та молоді активно публікуються такі журнали як “Комуніст”, “Агітатор”, “Політична самоосвіта”, “Молодий комуніст”, “Ради депутатів трудящих”, “Наука і життя” (розділ “Юридичні читання”), “Соціалістична праця”, “Робітниця” та ін. Ці матеріали стосуються різноманітних галузей права, автори пропонують читачам шляхи вирішення правових проблем, інформують про ті зміни, які відбуваються у законодавстві країни.

Значна кількість матеріалів правової тематики стосувалися конкретного споживача – старшокласників, людей, які вступають у доросле життя і повинні мати чітке уявлення про правила громадянського співжиття: “Це і кореспонденції про нове трудове законодавство і заходи по усуненню його порушень, і матеріали, що роз’яснюють окремі питання шлюбно-сімейного законодавства, відповідальності неповнолітніх, у тому числі за найбільш поширені в їх середовищі злочини – хуліганство, крадіжки, викрадення автотранспортних засобів, а також за заподіяний ними матеріальний збиток. Роз’яснювалися правові норми боротьби з хуліганством, у тому числі з так званим радіохуліганством, пияцтвом,

розкраданнями соціалістичної власності” [3, 71].

Важливими розділами, які сприяли правовиховній роботі серед дітей та молоді стали матеріали, які пропагували передовий досвід діяльності трудових колективів, профспілкових, комсомольських, громадських організацій, а також відображали індивідуальну правоохоронну діяльність громадян щодо зміцнення законності у боротьбі з правопорушеннями. Окремі публікації інформували про досвід використання різних форм виховної роботи, зокрема: за місцем проживання, з важковиховуваними підлітками, про використання у правовиховній роботі школярів трудової та природоохоронної діяльності тощо, що мало профілактичне значення для боротьби з правопорушеннями.

Як зазначали тогочасні дослідники, значна частина (75 %) старшокласників самостійно читала газети і журнали, що було яскравим свідченням їхньої допитливості, прагненням пізнати різні сторони життя. Результати опитування тогочасних старшокласників підтверджують ефективність періодичної преси як засобу правового виховання: “учні відзначають підвищений інтерес до преси, до аналізу й оцінки, опублікованих на її сторінках подій. Адже спільне обговорення, роздуми над ними сприяють формуванню певних морально-правових оцінок і переконань” [6, 84].

Загалом аналізуючи періодичну пресу 90-х рр. ХХ століття, дослідники відзначали, що матеріали з правової тематики характеризувалися високим юридичним і літературним рівнем, різноманітністю журналістських прийомів і форм подачі матеріалу.

Ефективним засобом, який практикувався в багатьох школах і користувався незмінною увагою старшокласників була *газетна вітрина* “Прочитай! Це цікаво”. Про її регулярне поновлення дбали самі учні. Великий емоційний вплив на дітей справляли нариси і репортажі під рубриками: “З місця подій”, “Із залу суду” і т. ін.

Також важливе місце у правовому вихованні займали учнівські стінні газети (“Юний правознавець”, “Право в твоєму житті” тощо). Їх випускали гуртки і клуби, які займалися вивченням права. Правова газета мала окремі рубрики, в яких групувалися замітки про справи в школі, про будні міліції, про благородні вчинки. Особливе місце в газеті відводилося висвітленню життя школи і класів. У багатьох школах практикувалося виділення в стінних газетах спеціальної колонки (“Іжачок”, “Колючка” чи “Терпут”), в якій критикувалися порушники шкільної дисципліни і порядку.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Цінність стінної учнівської газети полягала в тому, що вона дуже оперативно висвітлювала питання, пов'язані з навчальною діяльністю учнів, розповідала про події з шкільного життя, порушувала питання, які цікавили школярів; матеріал на її шпальтах було викладено в доступній формі. Виховна цінність стіннівки полягала у систематичних виступах на її сторінках представників правоохоронних органів, які надавали юридичні консультації, та у наявності постійних рубрик з публікаціями на морально-правову тематику.

Ще одним популярним і досить результативним засобом правового виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи були *радіопередачі*. Основними формами радіомовлення, зокрема у сфері правового виховання стали інформація, бесіди і репортажі. Радіоінформація слугувала засобом швидкого інформування громадян про нове у законодавстві, нові державні правові документи, різноманітні важливі події дня, що стосувалися правової проблематики. Бесіди з правових питань також використовувалися для популяризації права і діяльності правоохоронних державних органів та громадських організацій.

Особливе місце займали цикли радіопередач, присвячених певній темі: “Всесоюзним радіо, наприклад, після прийняття “Основа законодавства про працю” була організована серія передач, що пояснювала положення цього важливого для усіх слухачів закону. Оцінюючи значущість таких циклів передач, можна віднести їх форми до засобів радіопробанди і в правовому навчанні населення” [3, 85 – 86].

Особливо тогочасні дослідники відзначали діяльність радіожурналу “Право”, який “...будував свою роботу у формі цікавих нарисів, коментарів до діючого законодавства, відповідей на запитання та листи громадян, виступів спеціалістів, представників громадськості, репортажів з місця подій тощо” [6, 82].

Значимо, що у досліджуваний період створювались радіоцентри у школах. Самі старшокласники, виступаючи у ролі юних дикторів, передавали невеликі радіоінформації на великих перервах про важливі події, в тому числі й про події та факти правового характеру, які мали місце в Україні. У школах практикувалися спеціальні радіопередачі про стан дисципліни і порядку в класних колективах, про тих, хто допускає аморальні вчинки і правопорушення, про роботу комісії з дисципліни і порядку, про окремі положення Статуту загальноосвітньої школи, розповідалося, як вони виконуються

учнями школи. Шкільне радіо передавало репортажі із засідань учнівського самоврядування, інформацію з питань права [6, 82]. Все це певною мірою впливало на формування у школярів активної соціальної позиції.

Значимо, що значну роль у правовому вихованні у досліджуваний період відігравало і *телебачення*. Саме телебачення у другій половині ХХ століття стало масовим явищем, яким захоплювалися діти й дорослі, звідки найбільше черпалася інформація, зокрема й правовиховна.

Однотимчасне використання значної кількості аналізаторів у сприйманні інформації давали можливість максимально збільшити ефект присутності глядача у програмі, що демонструється. Видовище та емоційність, що були притаманні природі телепередач широко використовувалися не лише для інформування громадян, але стали вагомим чинником правової пропаганди та швидкого поширення правових знань.

Низка тележурналів: “Людина, суспільство, закон”, “02 слухає”, “За безпеку руху” та інші досить результативно реалізували завдання правового виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи. До телепередач залучалися громадські активісти, працівники правоохоронних органів, ветерани праці, відомі громадські діячі та ін. Під час передач проводилися бесіди з важковиховуваними підлітками, їхніми батьками, педагогами. Чимало телепередач адресувалися власне старшокласникам. До них відносимо передачі “Підліток і виробництво”, “Підліток і вулиця”, “Підліток і сім'я”. Вони були покликані сприяти вихованню старшокласників, формувати їхню правову культуру, здійснювати завдання правового виховання у позакласній виховній роботі.

За часів незалежної України аналогічну роботу у 90-ті рр. ХХ століття проводило українське телебачення. Так, інформаційні програми “Хроніка МВС”, “УТН” та інші інформували про прийняття законів та інших нормативних актів. Дослідники відзначали телевізійний журнал “Право”, який був багатий повчальною інформацією. Передачі з питань законодавства, які входили до нього супроводжувалися ілюструванням у формі уривків з художніх і документальних фільмів, різних ігрових епізодів. Цикли передач цього телевізійного журналу користувалися популярністю у старшокласників та відігравали значну роль у формуванні їх правової культури.

Як свідчать тогочасні джерела, для

ефективного використання телебачення у правовиховній роботі з старшокласниками вчителі заздалегідь вивішували у класі програму телебачення з тими передачами, які пропонувалися учням для перегляду. Пізніше на класній годині вчителі обговорювали з учнями побачене [6, 84].

Іншим важливим засобом, який використовувався у практиці правового виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи, було *кіно*. Дані тогочасних соціологічних досліджень свідчать, що середньостатистичний школяр дві третини вільного часу віддає кінематографу, тобто перед екраном телевізора чи кінотеатру учень проводить стільки часу, скільки в стінах школи [6, 86].

Тогочасні дослідження містять інформацію про те, що старшокласники з інтересом дивилися фільми детективного змісту, в яких йшлося про різні правопорушення і злочини, акцентувалася увага на необхідності боротьби з ними. Успішне використання кіно в правовиховній роботі забезпечувалось тим, що учнів навчали глибоко і критично сприймати побачене на екрані, давати оцінку вчинкам героїв, подіям, явищам з правильних морально-правових позицій, сприймати з екрана його високі моральні, правові і художні цінності. Внаслідок чого в старшокласників формується правильне уявлення про правила поведінки, норми моралі і права, непримиренність до порушників цих норм, виробляються певні звички правомірної поведінки [1, 19]. Художні фільми та герої, що були відображені у них, часто ставали ідеалом для школярів, а їхні вчинки слугували певним мотиваційним джерелом для вчинків та правовиховної діяльності.

Помітне місце у правовому вихованні в досліджуваній період належало і *театру*. Театральне мистецтво у рамках системного підходу до правового виховання молоді було поставлене на службу формування правовиховної культури школярів. Цілий цикл спектаклів митці присвятили питанням права і закону. Так, у театральному сезоні 1971/72 рр. йшло сім спектаклів на правові теми і стільки ж, що порушували окремі питання права і охорони правопорядку [3, 109].

Вагомий внесок у правове виховання старшокласників у досліджуваній період зробила *художня та науково-популярна література з морально-правової тематики*. У післявоєнний період держава почала робити спеціальне замовлення видавництвам та окремим авторам щодо написання літератури, яка б відповідала вимогам соціалістичного суспільства. Критика на

адресу видавців спонукала їх до випуску спеціальної літератури: “У цій області, все ж, справи ідуть далеко не благополучно. Докір в адресу видавництва у тому, що на книжковий ринок, у спеціалізовані бібліотечні заклади не поступає необхідна художня і цільова літературна продукція, яка активно допомагала б формувати і розвивати у молоді необхідне їй для вступу у самостійне життя юридичне розуміння, забезпечити юнацтво мінімумом правових знань, – не вичерпує усіх претензій до нашого письменницького стану, як і до літературних популяризаторів радянського права” [5, 87]. У зв’язку з цим було створено видавництво “Юридична література”, завданнями якого були випуск і популяризація спеціальної літератури у галузі права для підростаючого покоління.

В основі художньої літератури лежала правова та юридична тематика. Через відповідні сюжети і образи автори повинні були культивувати у підлітків повагу до права, підкреслювали ідею законності, викривали правовий нігілізм тощо.

До пропагування правових знань за допомогою книги залучались і *шкільні бібліотеки*. Їх розглядали не тільки як центр, де була акумульована уся література з означеної проблематики, а й заклад, що провадив активну виховну та організаційну роботу серед школярів, організовував різноманітні виховні заходи для дітей та молоді, брав активну участь у житті школи, класу, групи, колективу, окремого школяра. Вони піклувались про поновлення книжкових фондів правової літератури, влаштовували виставки такої літератури, складали списки рекомендованої для школярів літератури, організовували огляди нової правової літератури. Завдяки такій роботі учні ознайомлювалися з цікавими популярними виданнями. На цьому також акцентували увагу вчені, які безпосередньо працювали над проблематикою правового виховання школярів в означений період: “Велика роль в цьому плані відводиться бібліотекам учбових закладів, де доцільно мати добірку юридичних книг для педагогів і для учнів. Список рекомендованої літератури з тих або інших правових питань доцільно вивісити на видному місці у бібліотеці і в класі, де проводиться заняття по праву. Поза сумнівом, що добір юридичної літератури у бібліотеці і список рекомендованих книг повинні узгоджуватися з викладачем права і заступником директора по навчально-виховній роботі, які в першу чергу несуть відповідальність за організацію правового виховання в навчальному закладі” [2, 10].

ОСНОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У виховній роботі загальноосвітньої школи у досліджуваний період широко використовувалися різноманітні засоби наочної агітації, які у повоєнний період набули значного розповсюдження та популярності: плакати, гасла, виставки, стенди, діаграми, фотогазети. Усі ці засоби в тій чи іншій мірі застосовувалися для реалізації цілей правового виховання старшокласників передовсім тому, що це активізувало роботу учнів, активно включало їх у процес, де для кожного знаходилася посильна та цікава діяльність.

До числа засобів наочної агітації по праву відносяться передусім, тематичні стенди, які, для прикладу, у радянський період були присвячені таким питанням: “Конституція СРСР – основний закон нашої країни”; “Державний устрій СРСР”; “Кримінальна відповідальність неповнолітніх”; “Судова система в СРСР”; “Цивільно-правові договори і їх види”; “Основні види адміністративних правопорушень і відповідальність за них” і т.д. Окрім тематичних стендів, практикувалися також теки тематично підібраних вирізків з газетними і журнальними статтями, спеціальна література, реферати учнів на правові теми, діафільми, короткометражні кінофільми, магнітофонні записи бесід, лекцій, виступів керівних діячів партії і держави. Увесь цей матеріал збирали і оформляли учні за участю викладачів курсу “Основни Радянської держави і права” [4, 32 – 33].

У період незалежної України в багатьох школах почали оформляти тематичну вітрину “Підліток і закон” чи “Закон і ми”. На таких вітринах вміщували матеріали під рубриками: “Закон і ти”, “Юридичний словник”, “Не тільки заради сміху”, “Запитуй – відповідаємо”. Матеріали таких рубрик не тільки надавали учням правову інформацію, а й справляли великий виховний вплив, розвивали у них інтерес до норм моралі і права.

Також практикувалось оформлення змінних стендів, присвячених окремим датам, подіям. Наприклад, до дня міліції виставляли стенд “Наша міліція”, на якому розкривали зміст її роботи щодо забезпечення громадського порядку в місті чи селі, а також участь у цій справі громадськості та учнів даної школи. Оформляли й оновлювали стенди ініціативні та ерудовані учні, під керівництвом вчителів, працівників шкільної бібліотеки та батьків [6, 90].

Викладене вище дає підстави говорити про різноманітність та достатньо високу результативність означених засобів правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи. Зазначаємо, що у

радянський період ця діяльність набула державного значення і всіляко заохочувалася освітніми, громадськими та державними інституціями. Попри все наголошуємо на пануванні ідеології у цих процесах і вважаємо це негативним чинником у справі правового виховання громадян – тоталітарна держава стримувала й обмежувала розвиток свідомого і діяльного громадянина, без чого побудова демократичного державного устрою була неможлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов Г. П. *Правовое воспитание в системе работы школы* / Г. П. Давыдов Г.П., В. М. Обухов. – М.: Педагогика, 1976. – 48 с.
2. Найбич В. И. *Методика правового воспитания молодежи* / В. И. Найбич. – Ленинград: Об-во “Знамя” СРСР, 1977. – 184 с.
3. Павлов А. С. *Правовое воспитание* / А. Павлов. – М.: Сов. Россия, 1972. – 270 с.
4. *Правовое воспитание старшеклассников: методические рекомендации*. – Минск, 1985. – 50 с.
5. Рябко И.Ф. *Основы правовой педагогики* / И.Ф. Рябко. – Ростов н / Д., 1973. – 157 с.
6. Фицула М. М. *Правове виховання учнів* / М. М. Фицула. – К.: ІЗМН, 1997. – 148 с.

REFERENCES

1. Davydov, H.P. & Obukhov, V.M. (1976). *Pravovoye vospitaniye v sisteme raboty shkoly* [Legal education in the system of school work]. Moscow: Pedagogika, 48 p. [in Russian].
2. Naibich, V.I. (1977). *Metodika pravovoho vospitaniya molodezhi* [Methods of legal education of youth]. Leningrad: Ob-vo “Znamya USSR”, 184 p. [in Russian].
3. Pavlov, A.S. (1972). *Pravovoye vospitaniye* [Legal education]. Moscow: Soviet Russia, 270 p. [in Russian].
4. *Pravovoye vospitaniye starsheklasnikov: metodicheskie rekomendatsii* (1985). [Legal education of senior pupils: methodological recommendations]. Minsk, 50 p. [in Russian].
5. Ryabko, I.F. (1973). *Osnovy pravovoi pedagogiki* [Bases of legal Pedagogy]. Rostov-na-Donu, 157 p. [in Russian].
6. Fitsula, M.M. (1997). *Pravove vykhovannya uchniv* [Legal education of pupils]. Kyiv: IZMKh, 148 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.01.2018